

Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право
УДК 349.6

Батлук Микита Вікторович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Batluk Mykyta

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Козлова Поліна Геннадіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Kozlova Polina

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Іванов Сергій Сергійович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ivanov Serhii

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Єрмолаєва Тетяна Вікторівна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PROBLEMS OF LEGAL ENVIRONMENT OF CITIZENS 'ENVIRONMENTAL RIGHTS IN THE CONDITIONS OF WARTIME

***Анотація.** У статті проаналізовано питання щодо можливості обмеження екологічних прав громадян в умовах воєнного стану.*

Визначено, що у зв'язку з запровадженням правового режиму воєнного стану низка конституційних прав і свобод людини та громадянина можуть обмежуватись. Разом з тим, екологічні права громадян де-юре не зазнали обмежень, однак де-факто деякі екологічні права громадян, які закріплені в Конституції України були обмежені. Окремо встановлено, що забезпечення екологічних прав громадян, а саме права на відшкодування завданої їм внаслідок неправомірних дій агресора екологічної шкоди неможливе без чітких та прозорих методик розрахунку. Було надано позитивну оцінку впровадженню способам розрахунку шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії Російської Федерації. Наголошено на тому, що методика розрахунку шкоди неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану є недосконалою через необґрунтоване включення до формули розрахунку розміру шкоди, завданої неорганізованими викидами забруднюючих речовин або сумішей таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану, коефіцієнту, що залежить від характеру походження події. Водночас, акцентовано увагу на тому, що відповідні методи розрахунку завданої шкоди можна охарактеризувати виключно схвально, адже саме вони надають реальну можливість громадянам в умовах воєнного стану реалізувати своє конституційне екологічне право на відшкодування екологічної шкоди. Вказано на те, що часткове обмеження публічного доступу до деяких відкритих реєстрів, які

містять екологічну інформацію, ззовні нагадує обмеження конституційних екологічних прав громадян. Було зазначено про початок визначної реформи державної системи моніторингу стану навколишнього середовища, яка поміж всього значним чином систематизує та впорядковує термінологію пов'язану з екологічною інформацією, а також встановлює чіткі механізми доступу до неї.

Сформульовано висновки з проведеного дослідження та зазначено щодо можливості подальших наукових розвідок у даній сфері.

Ключові слова: екологічні права, правове забезпечення екологічних прав, воєнний стан, обмеження конституційних прав, методика розрахунку завданої шкоди.

Summary. The article analyzes the issue of the possibility of restricting the environmental rights of citizens in martial law.

It is determined that in connection with the introduction of the legal regime of martial law, a number of constitutional rights and freedoms of man and citizen may be limited. At the same time, the environmental rights of citizens were not de jure restricted, but de facto some environmental rights of citizens, which are enshrined in the Constitution of Ukraine, were limited. It is separately established that ensuring the environmental rights of citizens, namely the right to compensation for environmental damage caused to them as a result of illegal actions of the aggressor is impossible without clear and transparent methods of calculation. A positive assessment was given to the implemented methods of calculating the damage to land, soils due to emergencies and / or armed aggression of the Russian Federation. It is emphasized that the method of calculating the damage of fugitive emissions of pollutants or mixtures of such substances into the atmosphere due to emergencies and / or martial law is imperfect due to unreasonable inclusion in the formula for calculating the amount of damage caused by fugitive emissions of pollutants or mixtures

substances into the atmosphere due to emergencies and / or during martial law, a factor that depends on the nature of the event. At the same time, it is emphasized that the relevant methods of calculating the damage can be described only positively, because they provide a real opportunity for citizens in martial law to exercise their constitutional environmental right to compensation for environmental damage. It is pointed out that the partial restriction of public access to some open registers containing environmental information externally resembles the restriction of constitutional environmental rights of citizens. It was noted the beginning of a major reform of the state environmental monitoring system, which, among other things, significantly systematizes and streamlines terminology related to environmental information, as well as establishes clear mechanisms for access to it.

The conclusions of the study are formulated and the possibility of further scientific research in this area is indicated.

Key words: *environmental rights, legal support of environmental rights, martial law, restrictions on constitutional rights, methods of calculating the damage.*

Постановка проблеми. Права і свободи громадян є тим підґрунтям, на якому базується вся держава, адже саме від їх повноти та можливості практичної реалізації залежить курс держави та її сприйняття своїм народом. Тому, забезпечення якомога більшого переліку прав та свобод людини та громадянина є обов'язком будь-якої держави. Особливо гостро питання забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина постає в умовах екзистенційної кризи для держави, якою, серед іншого, є війна. Запроваджуючи воєнний стан, держава прагне забезпечити своє виживання та вберегти своїх громадян від руйнівних наслідків, котрі несе будь-який збройний конфлікт. Тож, логічним буде припустити те, що в умовах воєнного стану для досягнення мети його впровадження деякі

права та свободи громадян на відповідний період можуть обмежуватися. Тому, особливо актуальним наразі є дослідження можливості обмеження в умовах воєнного стану екологічних прав через їх виключну важливість для забезпечення подальшого перебування населення в безпечному для життя та здоров'я навколишньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обмеження прав в умовах воєнного стану було досліджено багатьма науковцями, проте ґрунтовних досліджень цього питання в аспекті можливості такого обмеження щодо екологічних прав наразі немає. Деякі з наукових праць, що тим чи іншим чином стосуються предмета нашого дослідження стали фундаментом для написання цієї наукової статті, а саме це праці таких вчених як Фігель Ю. О. [1], Козак З. [2], Проскура Г. М. [3], Чубарук Т. [4], Кушакова-Костицька Н. В. [5], Васечко Л. [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою наукової статті є дослідження питання щодо можливості обмеження екологічних прав в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В Основному Законі України в статті 50 закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [7]. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

За загальним правилом, що міститься в ч. 1 ст. 64 Конституції, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією України. Згідно з ч. 2 зазначеної статті, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження конституційних прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Водночас, встановлюється

вичерпний перелік так званих абсолютних прав, котрі не можуть бути обмежені навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану.

Проаналізувавши даний перелік, можна зробити висновок про те, що конституційні екологічні права, передбачені в ст. 50, не є абсолютними, а тому вони можуть бути цілком конституційно обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану. При цьому, обмеження прав і свобод людини та громадянина є, на наш погляд, оціночною категорією. Так, Васечко Л. визначає дане поняття як сукупність чинників, що ускладнюють чи унеможливають реалізацію прав і свобод, а також звуження обсягу прав [6, с. 5]. Ми підтримуємо твердження, котре міститься в Рішенні Конституційного Суду України, зміст якого полягає в тому, що обмеження прав і свобод – це звуження їх змісту та обсягу. Умови і засоби є визначальними поняття змісту прав, котрі становлять можливості людини, які потрібні для задоволення її потреб задля розвитку та існування. Обсяг прав людини є їх сутнісною властивістю, яка виражена кількісними показниками можливостей людини, що відображені відповідними правами, які не є однорідними і загальними (абз. 4 пп. 5.2 п. 5 мотивувальної частини) [8].

Такий законний порядок можна віднайти з аналізу положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а саме в п. 5 ч. 1 ст. 6 вказаного закону [9]. Відповідно до даної норми вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень має міститись в Указі Президента України про запровадження воєнного стану.

Відповідний Указ Президента України № 64/2022 було введено в дію з 24 лютого 2022 року та продовжено й донині [10]. У вказаному указі в ст. 3 міститься вичерпний перелік конституційних прав та свобод людини та громадянина серед якого відсутня стаття 50 Конституції України. Ми

вважаємо, що це є недоліком, адже це наштовхує на думку про те, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також право вільного доступу до інформації про стан довкілля не можуть бути обмеженими під час воєнного стану. Проте таке обмеження, відповідно до Конституції, можливе, а тому виникає неузгодженість між нормами Указу Президента та Конституції.

З наведеного ми можемо стверджувати про те, що загальна повнота екологічних прав людини та громадянина не була звужена, однак залишається відкритим питання, щодо можливості реалізації громадянами своїх конституційних екологічних прав в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України.

Доцільно погодитися з Фігелем Ф. О, котрий висловив думку про те, що саме по собі введення воєнного стану не можна розцінювати як автоматичне обмеження усіх прав і свобод людини та громадянина, котрі можуть обмежуватись [1, с. 229].

Як показав час війни, під час ведення бойових дій на навколишнє природне середовище може здійснювати непоправимий вплив, наприклад, викиди забруднюючих речовин в повітря (вибухи резервуарів з аміаком, руйнування дамб та теплових електростанцій з наступним забрудненням територій довкола відповідних об'єктів та інше про що можливо громадськість ще не дізналась). Однак, ключовим в питанні визначення ступеня екологічної шкоди нанесеної такими протиправними діями збройних сил країни агресора залишаються методики визначення розміру нанесеної шкоди.

У зв'язку з тим, що вже було зафіксовано низку екологічних катастроф та порушень екологічних прав громадян, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів своїми наказами затвердило низку методик

з визначення розміру завданої шкоди навколишньому природному середовищу.

Однією з них стала затверджена Наказом Міндовкілля від 04.04.2022 № 167 методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій [11]. Її затвердження дозволить якісно визначати шкоду, завдану ґрунтам та земельним ресурсам внаслідок викидів та скидів забруднюючих речовин. Обчислення збитків, завданих ґрунтам російської агресією проти України та, що найбільш важливо, дозволить судитись за відшкодування таких збитків з боку РФ.

Наступною була прийнята методика щодо розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди [12]. Можна без сумніву заявити, що її прийняття є дуже важливим рішенням, оскільки це відкриває можливість нараховувати збитки внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, що дозволить знову ж таки через суд реалізувати право громадян на відшкодування екологічної шкоди. Однак, незрозумілою є позиція міністерства з приводу встановлення різних коефіцієнтів при розрахунку шкоди в умовах воєнного стану та в умовах надзвичайної ситуації зі зменшенням відповідного коефіцієнту при надзвичайній ситуації.

Відповідно до п. 2 розділу III зазначеної методики, розмір шкоди, завданої неорганізованими викидами забруднюючих речовин або сумішей таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану, розраховується за формулою: $R_{ш} = M_i \text{ викид} \times C_p \times K_{неб} \times K_v \times K_{мп} \times K_{пп}$, де $K_{пп}$ - коефіцієнт, що залежить від характеру походження події та визначається згідно з додатком 6 до цієї Методики. Так, $K_{пп}$ за надзвичайної ситуації – 3;

надзвичайної ситуація, що призвело до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності – 6. Водночас, Кпп під час воєнного стану – 10.

На нашу думку, впровадження такої різниці в коефіцієнтах (та й взагалі самого Кпп) є необґрунтованим, адже зумовлена довіллю шкода залежить лише від кількості та виду викинутих речовин та деяких інших факторів, і аж ніяк – від характеру походження події.

Проте, відповідні способи розрахунку шкоди можна охарактеризувати виключно схвально, адже саме вони надають реальну можливість громадянам в умовах воєнного стану реалізувати своє конституційне екологічне право на відшкодування екологічної шкоди.

Окремо варто було б привернути увагу до права громадян на доступ до інформації про стан навколишнього середовища. Відповідне право, яке є конституційним, як і низка інших екологічних прав людини та громадянина закріплені в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [13]. Зокрема пункт «е» частини 1 статті 9 згаданого вище закону саме і визначає право громадян на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком певних законодавчих обмежень.

Проблеми в правовому регулюванні зазначеного права існували ще й до збройного конфлікту. Так, наприклад, Козак З. вказував на те, що питання розуміння поняття систематичності інформування населення про стан навколишнього середовища, а також обрання конкретних каналів такого інформування, були залишені поза увагою законодавця [2, с. 19].

Наразі, органи державної влади в умовах воєнного стану задля забезпечення безпеки громадян вирішили частково обмежити публічний доступ до деяких відкритих реєстрів, що містять екологічну інформацію.

Наприклад, було частково обмежено публічний доступ до відкритих реєстрів у сфері лісового господарства як-от планів лісонасаджень, лісорубних квитків і т. ін. Ще одним яскравим прикладом є припинення доступу користувачів до Державного земельного кадастру в межах адміністративно-територіальних одиниць, перелік яких затверджується Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру за погодженням з Міністерством аграрної політики та продовольства (пп. 1 п. 2 Постанови КМУ від 7 травня 2022 р. № 564 [14]). Скасовуються вимоги законодавства про оприлюднення на офіційному веб-сайті Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, зокрема через Публічну кадастрову карту, що є частиною програмного забезпечення Державного земельного кадастру, картографічної основи, індексних кадастрових карт (планів), базових, аналітичних, кадастрових, інформаційних шарів та всіх відомостей Державного земельного кадастру, передбачених статтями 12-15 Закону України «Про Державний земельний кадастр», зокрема у векторному вигляді (пп. 4 п. 1 Постанови КМУ від 7 травня 2022 р. № 564). На нашу думку, часткове обмеження доступу до публічних реєстрів хоча і не є прямим порушенням конституційного екологічного права громадян на інформацію про стан довкілля, проте може викликати зловживання органами публічної влади своїми повноваженнями. Публічний доступ громадян до відкритих реєстрів, що містять екологічну інформацію, шляхом використання мережі Інтернет є життєво необхідним в сучасному світі (навіть в умовах воєнного стану), а тому слід розробити дієвий механізм, що дозволить запобігти наслідкам впровадження відкритого доступу в умовах збройного конфлікту та усуне перепони в реалізації екологічних прав громадян.

Слід також звернути увагу на проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля» від 26 квітня 2022 року, що був схвалений КМУ та який своєю

метою ставить створення державної системи моніторингу довкілля з метою забезпечення досягнення екологічно орієнтованих цілей сталого розвитку [15].

В рамках даного проєкту КМУ, окрім безпосереднього впровадження системи державного моніторингу довкілля, значним чином систематизує та впорядковує термінологію пов'язану з екологічною інформацією, а також встановлює чіткі механізми доступу до неї. Це є важливим рішенням, адже: 1) єдиного підходу до дефініції поняття екологічної інформації немає, тому законодавство повинно містити визначення, котре має бути єдиним, а також відповідати міжнародно визнаним стандартам [3, с. 34-36]; 2) екологічний моніторинг – це основний засіб отримання екологічної інформації, тобто він є інформаційною системою спостережень, оцінки та прогнозування змін у навколишньому середовищі та одночасно однією з функцій державного управління в галузі охорони навколишнього середовища, кінцевим продуктом якого є екологічна інформація [5, с. 57].

Тобто, ми маємо ситуацію коли з одної сторони обмежується доступ до важливої екологічної інформації, а з іншої — вносяться досить прогресивні законодавчі зміни, які закладають фундаментальну основу для подальшого реформування системи державного моніторингу стану навколишнього природного середовища, яке в кінцевому випадку забезпечує захист прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а окрім цього ще й додатково врегульовує порядок доступу до екологічної інформації, яке також є правом громадян згідно ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Ми вважаємо, що в умовах воєнного стану держава, враховуючи особливу соціальну значущість екологічної інформації, як ніколи зобов'язана на офіційному рівні забезпечувати громадян ефективними механізмами задоволення їх екологічних інформаційних потреб. Водночас, слід стимулювати різні форми громадської активності шляхом

підтримання на паритетних умовах інформаційні джерела міжнародних та громадських організацій, адже під час збройного конфлікту держава може ухилятися від надання певної важливої інформації аби не сіяти паніку серед мас [4, с. 37].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, воєнний стан негативно впливає на майже всі сфери життя людини, суспільства та держави в цілому, наслідком яких є часткове або повне обмеження конституційних прав та свобод людини та громадянина. Станом на сьогодні конституційні екологічні права громадян не зазнали прямих обмежень, але фактично деякі аспекти реалізації зазначених прав мають свої особливості, що ззовні нагадують собою обмеження.

Разом з тим, схвальним є те, що Міндовкілля запровадило методики розрахунку завданої екологічної шкоди в умовах воєнного стану, яке надає реальний механізм реалізації громадянами свого права, передбаченого ч. 1 ст. 50 Конституції України. Загалом же можна відзначити досить позитивну тенденцію державного регулювання забезпечення екологічних прав громадян в умовах збройного конфлікту з огляду на останні зміни до законодавства.

На нашу думку, слід продовжувати наукові дослідження з приводу реалізації екологічних прав громадян в умовах воєнного стану, адже залишаються невирішеними деякі питання.

Література

1. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична.* 2015. № 2. С. 222-230.
2. Козак З. Порядок доступу до екологічної інформації: окремі правові проблеми. *Вісник екологічної адвокатури.* 2006. № 30. С. 18-21.

3. Проскура Г. М. Екологічна інформація: поняття та особливості. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 31-37.
4. Чубарук Т. Система джерел екологічної інформації: в аспекті конституційного права доступу до такої інформації. *Правова інформатика*. 2008. № 3. С. 32-37.
5. Кушакова-Костицька Н. В. Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження): монографія. Київ: Логос, 2018. 271 с.
6. Васечко Л. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 4-8.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.06.2022).
8. Рішення КСУ від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення 11.06.2022).
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 11.06.2022).
10. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 11.06.2022).
11. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій: Наказ Міндовкілля від 04 квітня 2022 р. № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE37742?an=42> (дата звернення 11.06.2022).

12. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міндовкілля від 13 квітня 2022 р. № 175. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE37769?an=1> (дата звернення 11.06.2022).
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 11.06.2022).
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 11.06.2022).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля: Проект Закону України від 28 квітня 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07342A?an=2> (дата звернення 11.06.2022).

References

1. Fihel Yu. O. Obmezhenia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Serii: Yurydychna. 2015. № 2. S. 222-230.
2. Kozak Z. Poriadok dostupu do ekolohichnoi informatsii: okremi pravovi problemy. Visnyk ekolohichnoi advokatury. 2006. № 30. S. 18-21.
3. Proskura H. M. Ekolohichna informatsiia: poniattia ta osoblyvosti. Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo. 2017. № 2. S. 31-37.

4. Chubaruk T. Systema dzherel ekolohichnoi informatsii: v aspekti konstytutsiinoho prava dostupu do takoi informatsii. Pravova informatyka. 2008. № 3. S. 32-37.
5. Kushakova-Kostytska N. V. Pravo na informatsiiu v informatsiinu epokhu (porivnialne doslidzhennia): monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2018. 271 s.
6. Vasechko L. Obmezhennia prav liudyny v umovakh hlobalizatsii: problemy teorii i praktyky. Yurydychna Ukraina. 2013. № 1. S. 4-8.
7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 11.06.2022).
8. Rishennia KSU vid 22 veresnia 2005 roku № 5-rp/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (data zvernennia 11.06.2022).
9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia 11.06.2022).
10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia 11.06.2022).
11. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody, zavdanoi zemli, gruntam vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii: Nakaz Mindovkillia vid 04 kvitnia 2022 r. № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE37742?an=42> (data zvernennia 11.06.2022).
12. Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku neorhanizovanykh vykydiv zabrudniuiuchykh rehovyn abo sumishi takykh rehovyn v atmosferne povitria vnaslidok vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii ta/abo pid chas dii voiennoho stanu ta vyznachennia rozmiriv zavdanoi shkody: Nakaz

- Mindovkillia vid 13 kvitnia 2022 r. № 175. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE37769?an=1> (data zvernennia 11.06.2022).
- 13.Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (data zvernennia 11.06.2022).
- 14.Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 travnia 2022 roku № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia 11.06.2022).
- 15.Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo derzhavnoi systemy monitorynhu dovkillia: Proiekt Zakonu Ukrainy vid 28 kvitnia 2022 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07342A?an=2> (data zvernennia 11.06.2022).